

Tarihi Köprü Kitabeleri ve Koruma Çalışmaları

Historical Bridge Inscriptions and Conservation Works

Dr. Ayşe AVŞİN*

Özet

Yüzyıllar boyunca birçok medeniyetin gelişimine tanıklık eden Anadolu toprakları üzerinde; haberleşme, askeri, ticaret gibi ulaşım amaçlı gereksinimlerin karşılanması için yol ağları oluşturulmuş ve bu yol ağlarının üzerinde de çok sayıda köprü inşa edilmiştir. Ülkemizde Roma, Doğu Roma, Selçuklu ve Osmanlı Döneminden günümüze ulaşan ve 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamında korunması gerekli kültür varlığı özelliği taşıyan 2509 adet tarihi köprü bulunmaktadır.

Bildiri kapsamında; Roma, Doğu Roma, Selçuklu ve Osmanlı Döneminden günümüze ulaşan tarihi köprülerin inşa ve onarım kitabelerine ilişkin tipoloji verileri ile koruma önerileri anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Tarihi Köprü, Kitabe, Konservasyon*

Abstract

Anatolian lands, which have witnessed the development of many civilizations for centuries; It was built with road networks from one end to the other in order to meet the transportation-based needs of societies such as communication, military and trade. Many historical bridges were built on these road networks. There are 2509 historical bridges in our country that have survived from the Roman, Eastern Roman, Seljuk and Ottoman Periods.

Within the scope of the declaration; Typological data and conservation recommendations regarding the construction and repair inscriptions of historical bridges that have survived from the Roman, Eastern Roman, Seljuk and Ottoman Periods will be explained.

Keywords: *Historical Bridge, Inscription, Conservation*

* Dr. Ayşe AVŞİN, Karayolları Genel Müdürlüğü, Tarihi Köprüler Şubesi Müdürü, aavsin@kgm.gov.tr

1. GİRİŞ

2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamında yer alan ve korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmiş olan Tarihi Köprülerin korunmasına yönelik envanter, restorasyon proje ve uygulama çalışmaları 6001 Sayılı Karayolları Genel Müdürlüğünün Hizmetleri Hakkında Kanun gereği Karayolları Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir. Karayolları Genel Müdürlüğünce yapılan arazi ve arşiv çalışmaları ile literatür taramaları sonucunda; ülkemizde tespit edilen ve koruma bölge kurullarınca da tescil edilmiş olan 2509 adet tarihi köprü (2024 yılı itibari ile) bulunmaktadır. 2509 adet tarihi köprünün; 212 adeti ise Roma Döneminde, 48 adeti Doğu Roma Döneminde, 168 adeti Selçuklu Döneminde, 1909 adeti Osmanlı Döneminde, 172 adeti Cumhuriyet Döneminde inşa edilmiştir. Yurt dışında ise çoğunluğu Bosna-Hersek'te olmak üzere Osmanlı Dönemine ait 316 adet köprü inşa edildiği tespit edilmiştir (KGM Arşiv 2024).

Bu bildiri kapsamında; ülkemizde bulunan Roma, Doğu Roma, Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerine ait köprülerin kitabelerinin fiziksel özellikleri ile kitabe metinlerinin içerikleri ve kitabelerin korunmasına yönelik yapılmış olan konservasyon çalışmaları ele alınmıştır.

2. TARİHİ KİTABELER

Kitabe; eserin inşa edildiği yılı, eseri yaptıranı ve yaptırılış nedeni gibi bazı bilgileri içeren yazıtlara denilmektedir. Tarihi kitabeler; yapının ilk inşa bilgilerinin yanı sıra, tamir, genişletme (tevsii) ve mekan ekleme (tecdit) amacıyla yapılmış olan onarımlar hakkında da bilgi vermektedir. Bazı kitabelerde ise eseri yapan ustanın imzası olarak düşünülen isminin geçtiği kısa bir ifade de yer almaktadır. Ayrıca yapılara ait başka hiçbir kaynaktan bulunamayacak bilgilere de ulaşılmasını sağlayan kitabeler genellikle yapının görünür bir yerine konulmaktadır (Özkurt - Tüfekçioğlu 2009).

Tarihi yapılara ait kitabeler; yapıldığı dönem ile birlikte fiziki özelliklerine ve kitabe metninin içeriğine göre çeşitlilik göstermektedir. Fiziki özellikler kapsamında; kitabenin yapıda bulunduğu yer, malzemesi, süslemesi, yazı tipi yer almaktadır. Selçuklu Döneminde kitabeler çoğunlukla cami, medrese, kervansaray, han vb. yapıların girişlerindeki taç kapıların üzerinde bulunmakta iken bazılarında ise pencere üstü, cephe duvarı veya minare kaidesi üzerine yerleştirilmiştir. Selçuklu Dönemine ait kitabelerin yapımında taş, mermer ve çini malzeme kullanılmış olup, süsleme ögesi olarak ise genellikle silmeler, rumiler, mermer kakmalar, yıldızlar, altıgenler, palmetler, rozetler ve madalyonlar kullanılmıştır (Duran 2001).

Taş, mermer, tuğla, çini, ahşap, alçı veya metal malzeme üzerine kabartma, kakma, oyma veya kazıma yöntemlerinin birinin veya birkaçının birlikte kullanılması ile kitabelerin yazıldığı görülmektedir. Bazı eserlerin kitabelerinde yapım tarihi, rakamla verilmek yerine edebi bir ifadeyle verilmiştir. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kitabelerde yazıda manzum düzen görülmektedir (Duran 2001).

Özellikle Osmanlı dönemi kitabelerinde yaygın kullanım alanı bulan ve Arap alfabesinin sıralanması ve her harfin rakamsal değerine dayanan bir sistem olan ebced hesabı yöntemi ile kitabede şiir veya herhangi bir ifadenin rakamlara dönüştürülerek, matematik toplamının eserin yapım veya mezar ise medfun olanın ölüm tarihini vermesi hedeflenmiştir (Özkurt -Tüfekçioğlu 2009).

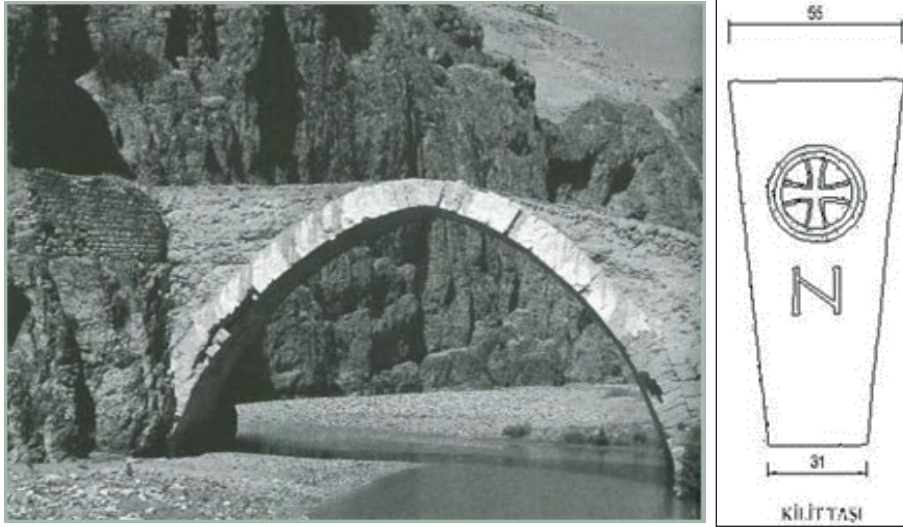
3. TARİHİ KÖPRÜ KİTABELERİ

Köprülerin yapım tarihini, yaptıran kişi ve mimarını, onarım tarihlerini, bazen de yapım sebebi gibi bilgileri veren kitabeleri, köprüler hakkında birinci derecede önemli bilgilere ulaşılmasını sağlamakta ve restitüsyon projesinin oluşturulması içinde 1. Derecede güvenilir kaynak olarak kabul edilmektedir. Türkiye’deki tarihi köprülerinin kitabe metninin Latince, Arapça, Farsça, Osmanlıca ve Grekçe olarak yazıldığı görülmüştür. Bazı bölgelerde ise bu dillerin yerel lehçeleri de kullanılmıştır (Avşin 2020)

Köprünün inşa tarihi, onarım geçirdiyse onarım tarihi
Köprüyü kimin yaptırdığı
Kimin için yapıldığı
Köprünün mimarı
Yapım sebebi
Yaptırana dua isteği
Ayet, hadis, güzel sözler, şiir vb.

Tablo 1- Tarihi Köprü Kitabe Metinlerinden Elde Edilen Bilgiler

Günümüzde Keban Baraj Gölü suları altında kalmış olan Elazığ İlindeki Doğu Roma Dönemi eseri olan Karamağara Köprüsü’nün kemer alın taşlarının her birinin üzerine bir harf yazılmak suretiyle, 76 adet Grek harfle yazılarak oluşturulmuş olan yazıtta “Tanrı bundan sonra daima girerken çıkarken sizi korusun”, demektedir. Çorum İlindeki Osmanlı Dönemi eseri olan I. Bayezid (Koyunbaba) Köprüsü’nün kitabesinde ise “Dünya ibret sahiplerinin nazarında hayr ve geçit köprüsüdür. Yaratıklar için devamlı hayat ve sevinçte imkânsızdır.” yazmaktadır. Osmanlı Padişahı II. Bayezid tarafından 1495 yılında yaptırılan Sakarya İlindeki Ali Fuat Paşa Köprüsü’nün kitabesinde de “Şifa-ül Kulüp Lika-ül Mahbub” kalplerin şifa bulması sevgililerin birbirine kavuşmasına bağlıdır, şeklinde metin yer almaktadır (Tunç 1978: 5).

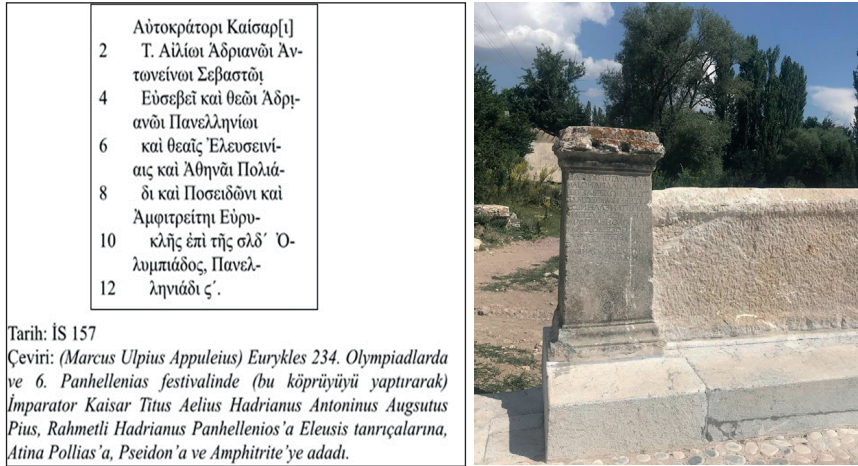
Görsel 1- Karamağara Köprüsü ve kemer taşları üzerinde yer alan kitabe metni

3.1. Tarihi Çavdarhisar (Aizanoi) Köprüsü /Kütahya

Kütahya İli, Çavdarhisar ilçesinde Kocaçay (Pankelas Çayı) üzerinde, dünyanın ilk borsa (Macellum) yapısının da içinde yer aldığı Aizanoi Antik Kenti, Kentsel Arkeolojik Sit Sınırları içerisindeki 5 kemerli, 45,60 m uzunluğunda, 4,40 m enindeki Aizanoi Köprüsü'nün; restorasyonu 2017 yılında tamamlanmıştır.

Görsel 2- Tarihi Çavdarhisar (Aizanoi) Köprüsü memba cephesi

Görsel 3- M.S. 157 yılında, kimin tarafından ve kime itafen inşa edildiği üzerinde yazılı olan ve köprü çevresindeki kazılarda bulunarak, restorasyon sırasında özgün yerine konulan köprünün baba taşı üzerinde yer alan özgün kitabesi

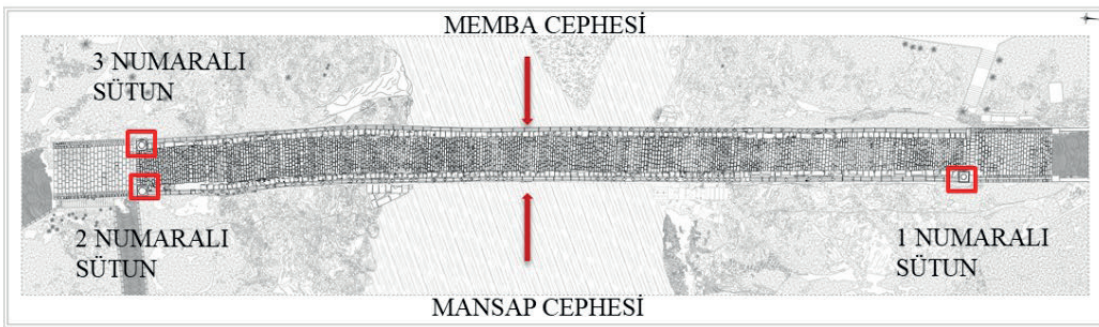
3.2. Tarihi Cendere (Septimius Severus) Köprüsü /Adıyaman

Adıyaman ili, Kahta ilçesinde, Cendere Nehri üzerinde bulunan Tarihi Cendere (Septimius Severus) Köprüsü, 120 m. uzunluğunda, 7 m. genişliğindedir. Roma İmparatoru Septimius Severus'un emriyle M.S. 193-211 tarihinde inşa edilmiştir.

Görsel 4- Tarihi Cendere (Septimius Severus) Köprüsü mansap cephesi (KGM Arşiv 2024)

Üzerinde yer alan yazıtlardan birinin köprüyü yaptıran İmparator Septimius Severus, diğerinin ise onun karısı Julia Domna adına dikildiği anlaşılmaktadır. Kuzeydeki girişin bir tarafında bulunan sütun üzerindeki yazıt ise bu sütunun oğulları Caracalla adına dikildiğini göstermektedir. Bu sütunun karşısında köprünün yapıldığı dönemde oğulları Geta adına dikilmiş bir sütunun olduğu, ancak İmparator Septimius Severus'tan sonra tahta geçen İmparator Caracalla (MS 211-217) tarafından (kardeşi Geta'yı öldürterek), Cendere Köprüsü üzerinde Geta adına dikilen sütunun yıktırılmış olduğu günümüze ulaşan kaynaklardan bilinmektedir. ("Tarihi Cendere Köprüsü", Kültür ve Turizm Bakanlığı, erişim 06.08.2024)

Görsel 5- Sütunların plan çizimindeki yerleri (KGM Arşiv 2024)

Görsel 6- Babataşları üzerinde yer alan kitabelerin güncel durumu (KGM Arşiv 2024)

Görsel 7- Köprü korkulukları arasında yer alan baba taşları üzerinde bulunan ve kısmen silinmiş olarak günümüze ulaşan kitabe metni (KGM Arşiv 2024)

3.3. Tarihi Malabadi Köprüsü / Diyarbakır

Diyarbakır İlinde Silvan ilçesi ve Batman çayı üzerinde bulunan 5 kemerli Tarihi Malabadi Köprüsü; 220 m uzunluğunda ve 7.50 m genişliğindedir. 1147 tarihli kitabesine göre, Timurtaş bin İlgazi bin Artuk tarafından (Artukoğulları Döneminde) inşa ettirilen köprü, 40.86 m açıklığındaki ana kemeri ile dünyanın günümüze ulaşan en büyük kemer açıklığına sahip taş kemer köprüsüdür.

Görsel 8- Tarihi Malabadi Köprüsü Mansap Cephesi

Köprünün mansap cephesindeki iki satırdan oluşan kitabenin harfleri bitkisel bezemeler ile birbirine bağlanmıştır. Kitabenin üzerinde tempan yüzeyinden çıkıntı yapmış şekilde yer alan şerit biçimindeki silme; tempan duvar yüzeyinde ışık-gölge etkisi yaratarak, kitabenin vurgulanmasını sağlamıştır.

(بسمله . . . هذا ما أمر بإنشائه وعمله والانفاق عليه من ماله في سنة اثنين)
وأربعين وخمسمائة . . . تمر تاش بن ايل غازي بن ارتق

Görsel 9- Köprünün Tempan Duvarı Üzerinde Bulunan Özgün Kitabesi ve Metni

Görsel 10- Özgün Kitabede Yapılan Konservasyon Çalışmaları

1980 yıllarına kadar yapılan çeşitli kötü onarımlar sırasında köprünün tempan duvarlarının bir bölümü çimento sıva ile kaplanırken, kitabe taşlarının üzerine de çimento sıva yapılmıştır. 2011 yılında yapılan restorasyon çalışmaları sırasında köprünün kireçtaşı üzerine yazılı kitabesi üzerinde bulunan çimento ve toprak kalıntıları mekanik yöntem-

lerle temizlenmiştir. Ayrıca çimento kalıntıları ile havada bulunan zararlı gazlar nedeni ile oluşan siyah kir tabakaları da amonyum bikarbonat çözeltisi emdirilmiş kâğıt hamuru ile yüzeyden arındırılmıştır. Bu uygulama sonrasında ise, su ve fırça ile yüzey tamamen temizlenmiştir.

3.4. Tarihi Tekgöz Köprüsü / Kayseri

Görsel 11- Tarihi Tekgöz Köprüsü Mansap Cephesi

Kayseri ili, Merkez ilçesi Kızılırmak üzerinde bulunan Tarihi Tekgöz Köprüsü; Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Kılıç Arslan oğlu Rükneddin Süleyman döneminde, 1202 yılında yaptırılmıştır. Uzunluğu 62,60 m, genişliği 5,75 m. olan köprü'nün iki adet sivri ke-meri bulunmaktadır. Selçukluların Anadolu'da inşa ettikleri ilk köprü olan Tarihi Tekgöz Köprüsü'nün tempan duvarı üzerinde restorasyon öncesi kitabe yeri bulunmasına rağmen, kitabe taşı köprü üzerinde bulunamamıştır. Özgün kitabesinin söz konusu üniversitenin konferans salonuna ait fuaye alanında sergilendiği belirlenmiştir.

Görsel 12- Kitabenin Köprü Üzerindeki Yeri ve Kitabe Taşı

Mermer üzerine Selçuklu sülüsü ile yazılmış kitabeden, köprü'nün Kılıç Arslan'ın oğlu Sultan Rükneddin Süleyman zamanında, H. 599 (1203) yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Restorasyon öncesi köprü üzerinde bulunmayan kitabe taşı; köprü'nün resto-

rasyonu sırasında sergilendiği üniversiteden alınmış ve konservasyonu yapılarak özgün yerine yerleştirilmiştir.

Kitabe metni; “Kahredici sultan, İslamlığın ve Müslümanların haşmeti, fetih babası, inananların emirinin (Halife) yardımcısı, Kılıç Arslan oğlu Rüknu’ d-Dünya ve’ d-Din Süleyman’ ın günlerinde (egemenliği sırasında), Tanrının merhametine muhtaç olan-Kayserili Hüseyin oğlu Zeynü’ d-Din Hacı Alişir (yaptırdı). (Halil Edhem tarafından okunmuştur.)” şeklinde okunmuştur. (Tunç 1978).

3.5. Tarihi Akköprü/ Ankara

Ankara İli, Yenimahalle ilçesinde bulunan 7 kemerli, 83 m uzunluğunda ve 5 m. genişliğindeki Tarihi Akköprü; üzerinde yer alan kitabesine göre; Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubad Döneminde (1222 yılında) Ankara Valisi Kızılbaş tarafından yaptırılmıştır. Köprünün inşa ve onarım kitabesi mansap cephesi tempan duvarı üzerinde bulunmaktadır.

Görsel 13- Tarihi Akköprü Memba Cephesi

Görsel 14- Tarihi Akköprü Mansap Cephesi

Görsel 15- Köprü'nün İnşa Kitabesi

Görsel 16- Köprü'nün Onarım Kitabesi

Akköprü'nün inşa kitabesinde; “Büyük sultân, dünyânın ve dînin yücesi, fetih babası, Keyhusrev oğlu Keykubâd zamanında H. 619 senesi Rebî ül-Âhir ayında (M. 1222) yaptırdı.” yazmaktadır. Tahrip olması nedeni ile tam okunamayan ikinci kitabenin çevirisi ise Yusuf Akyurt’a göre; “İnşaatBedreddin’in elinden ” şeklindedir (KGM Arşiv 2024).

Köprü'nün restorasyon çalışmaları sırasında herhangi bir hasar bulunmayan inşa kitabesi köprü üzerinden alınmadan mekanik yöntemle temizlenerek korunmuştur. Ayrıca restorasyon çalışmaları sırasında köprü'nün temelinde Roma Dönemine ait büyük boyutlu devşirme mermer taş blokları da bulunmuştur.

3.6. Tarihi Hıdırlık Köprüsü / Tokat

Görsel 17- Tarihi Hıdırlık Köprüsü Restorasyon Sonrası (KGM Arşiv 2024)

Tokat il merkezinde, Yeşilirmak nehri üzerinde yer alan Tarihi Hıdırlık Köprüsü, 5 kemerli olup, 117 metre uzunluğunda ve 6,90 metre genişliğindedir. Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat döneminde, Pervane Seyfeddin Hamit tarafından 1250 yılında yaptırılmıştır. Köprü'nün orta ayağı üzerindeki kitabe köşkünde, Selçuklu Sülüsü ile yazılmış özgün kitabesi bulunmaktadır. Beş satırlı olan bu kitabe üst üste konulmuş iki mermer üzerine son derece girift bir Selçuklu sülüsü ile yazılmıştır. Köprü'nün ve kitabesinin Selçuklu tarihinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Selçuklu hükümdarı II.Gıyaseddin Keyhüsrev H.644 (1246) yılında öldüğü zaman oğulları İzzettin Keykavus, Rükneddin Kılıçaslan ve Alaeddin Keykubat arasında devletin yönetimi konusunda anlaşmazlık olmuş ve Selçuklu Devletinin ileri gelenleri araya girerek üç kardeşi barıştırmışlardır. Üç kardeş H.647 (1249) yılından H.655 (1257) yılına kadar devleti birlikte yönetmişlerdir. II.Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğullarının birlikte yönetimi sırasında inşa edilmiş olan köprü kadar kitabesinin de Selçuklu Tarihinde önemli bir yeri bulunmaktadır (İlter 1978).

Köprü tempan duvarı üzerinde köprüye ait olmayan bir kitabe taşı daha bulunmaktadır. Şeyh Meknun Tekkesine ait olduğu düşünülen kitabenin geçmiş dönem köprü onarımları sırasında köprü üzerine taşındığı düşünülmektedir (İlter 1978).

Görsel 18- Köprü'nün Kitabelik Ön Cephesi (restorasyon öncesi)

Kitabenin Transkripsiyonu;

“1. Vuffika li-inşa-i hazihi'l-kantarati'l-mübarekati fi'eyyami devlet's-Selatini'l-a-zim İzzü'd-Dünya ved-Din ve Rüknu'd-Dünya ved-Din ve Alâ'üd-Dünya ved-Din bani es-Sultan Gıyasü'd-Din Keyhüsrev bin es-Sultan Alâ'üd-Din Keykûbad

2. Barahin Emire'l-Mü'minin e'ezza'llalhu ensarehum ve kana el-muvaffak li-hazihi'l-imaret hüve'l-emir el-İsfahsalar el-kebir el-mü'eyyed el-mukbil melikü'l-ümera Seyfu'd-devle ve'd-Din mefharu'l-havass el-Emir

3. el-A'zam Pervane Hamid bin Ebül-Kasım bin Ali el-Tusî cedduhu tegam-madehumu lahu bi-gufranihi ve kad'essasa bünyaneha ala't-takva mina'llah azza ve cella el-vaki fi hamis Sefer fi şuhuri seneti semana ve erba'ina ve sittemie

4. Ve kana Mi'maruha ve'l-vakıfu ala imaretuha huva'l-emir el-muhtac ila rahmeti Rabbihi'l-a'azz el-ahass el-muvaffak el-mukbil Baha-ud-Din Ziyau'l-İslâm

5. Tacü'l-enam vahidu'l-mülûk ve's-Selatin Muhammed bin el-Ferec el-ma'ruf bi-ibn el-Hekîm efaza'llahu tevfikeyhu ve sehhalâ hayratehu ve za'afa iclalehu” şeklindedir.

Kitabe Metninin Türkçesi;

“Bu mübarek köprü'nün inşasına, Sultan Alâeddin Keykubad torunları ve Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğulları İzzeddin, Rükneddin ve Alâeddin'in saltanatları günlerinde muvaffak olundu.- Allah onların yardımcıları olsun- Bu köprü'nün yapılmasını Ali el-Tusî ecdadından büyük Emîr Seyfüddeve Pervâne Hamîd bin Ebi 'l-Kasım başardı.- Allah onu mağfiretine na'il etsin.- Köprü 5 Safer 648 yılında- Ulu Tanrının yardımı ile kuruldu. İnşaattın mimar ve nazırı, ibn el-Hakîm lakabı ile tanınan- Allahın rahmetine muhtaç- Ba-

haeddin Mehmed bin el- Farac'dır.- Allah onun yardımcısı olsun, hayır işlerini kolaylaştır-
tırsın ve kuvvet kudretini bir k at daha arttırsın-” şeklindedir (Çulpan 1975: 62).

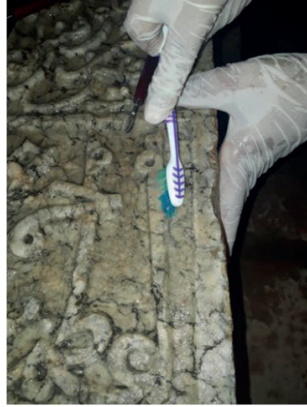
Görsel 19- Köprü'nün Kitabelik Arka Cehesi (Restorasyon Öncesi)

Görsel 20- Köprü'nün Kitabesinin Arka Cehesi (Restorasyon öncesi)

Karadeniz'i Tokat üzerinden Orta Anadolu'ya bağlayan menzil yolu üzerindeki konumu nedeni ile de geçmişte büyük önemi bulunan köprünün restorasyon uygulama çalışmaları Karayolları Genel Müdürlüğü tarafından yapılarak, 2021 yılında tamamlanmıştır.

Restorasyon uygulama çalışmaları sırasında hasarlı ve yüzeyinde kirlenmeler, birikintiler oluşmuş olan kitabe yüzeyinde öncelikle saf su ve plastik fırçalar ve bisturi ile hassas şekilde toz ve kir temizliği yapılmıştır. Bu uygulamanın yeterli olmadığı alanda kimyasal çözelti kullanılarak temizlik yapılmıştır. %5 oranında su içerisinde hazırlanan amonyum bikarbonat çözeltisi kağıt hamuruna emdirilip lapa haline getirilerek yüzeye 1-2 cm kalınlığında sürülmüştür. Sonrasında yüzey streç film ile kaplanıp, kurutulularak tekrar fırça ile temizlenmiştir. Grafitiler için ise aseton-ethanol-toluen gibi uçucu kimyasallar ile plastik fırçalar kullanılarak temizlik işlemleri tamamlanmıştır.

Görsel 21- Köprü Kitabesinde Yapılan Konservasyon Çalışmaları

Görsel 22- Tarihi Hıdırlık Köprüsü'ne Ait Kitabe (Restorasyon Sonrası)

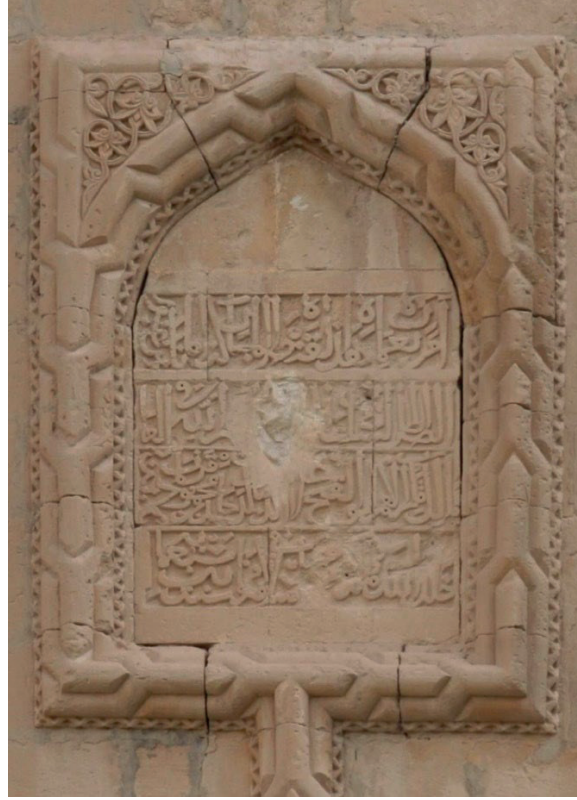
3.7.Tarihi Görmeli (Ala) Köprüsü /Karaman

Göksu vadisinin en dar noktasında ayakları kayaya oturtularak inşa edilmiş olanköprü; 56 m. uzunluğunda ve 6 m. genişliğindedir. Karamanoğulları Döneminde 1305 yılında inşa edilen köprünün su seviyesinden yüksekliği 26 m. kadar ölçülmüştür. Köprünün üzerinde iki kitabesi bulunmaktadır. Karaman oğlu Mahmud Bey oğlu Alaüddin Halil Bey emriyle yaptırıldığı ve Mimarının Yusuf oğlu Süleyman olduğu kitabelerden okunmaktadır.

Dört satırlık kitabe metni; “Sultan-ı Azam emniyetle geçilmek üzere bu köprünün yapılmasını emretti. O sultanı azam ki âlemde Allah in gölgesidir. Dünya ve din üzerinde fetih babasıdır. Bu kimdir dersiniz, Karamanoğullarından Mahmut Bey Oğlu Halil Bey’dir. Alemi İslam da daim kılsın Sene: H.706-M.1305, mimari Aciz Kul Yusuf oğlu Süleyman” olarak okunmuştur. Küçük kemerin dış yanındaki küçük kitabe de ise mimarının adı “Ameli ‘L- ‘Abdu’l-Hakir Suleyman B. Yusuf”olarak belirtilmiştir. Köprü günümüzde Görmeli Baraj Gölü suları altında kalmıştır. Ancak köprünün kitabeleri Karaman Müzesine taşınmıştır.

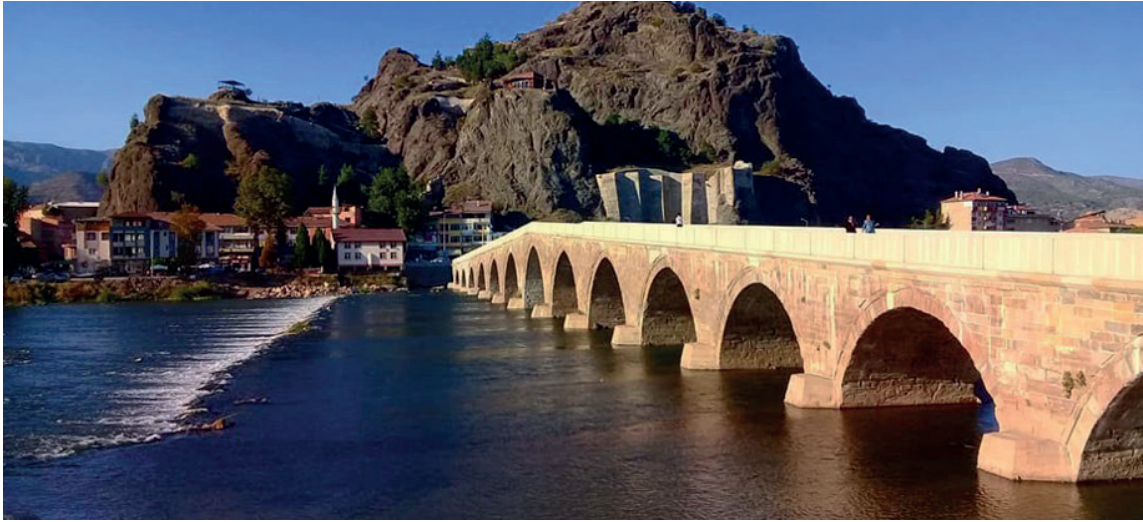

Görsel 23- Tarihi Görmeli (Ala) Köprüsü memba cephesi

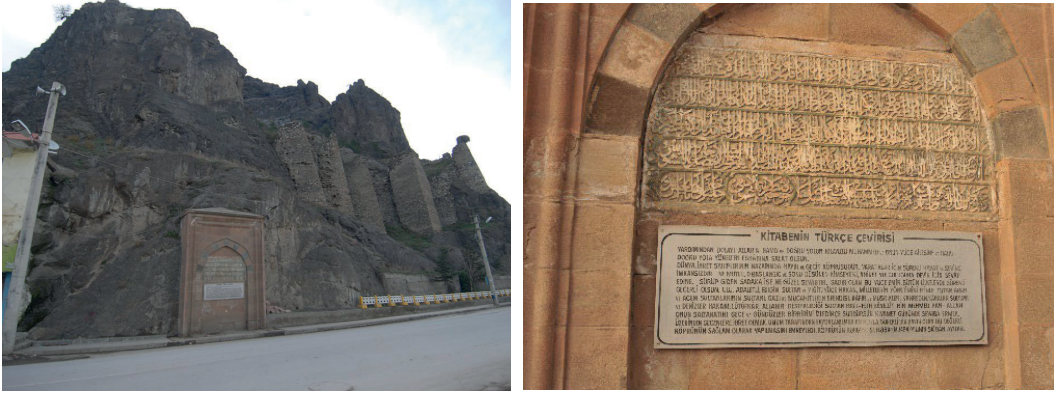
Görsel 24- Tarihi Görmeli (Ala) Köprüsü'nün Kitabesi

3.8. Tarihi II. Bayezid (Koyunbaba) Köprüsü / Çorum

Görsel 25- Tarihi II. Bayezid (Koyunbaba) Köprüsü Mansap Cephesi

Çorum ili, Osmaniye ili ve Kızılırmak Nehri üzerinde bulunan 15 kemerli Tarihi Koyunbaba Köprüsü; 250 m. uzunluğunda, 7,5 m. genişliğindedir. Özgün kitabesine göre, Sultan II. Beyazıt tarafından 1484 yılında yaptırılmış olan tarihi köprü, 1882-1885 tarihleri arasında Sivas valiliği yapan Halil Rifat Paşa Döneminde de onarılmıştır. Karayolları Genel Müdürlüğü tarafından köprü'nün restorasyonu 2018 yılında tamamlanmıştır.

Görsel 26- Tarihi II. Bayezid (Koyunbaba) Köprüsü'nün kitabesi

Tarihi II. Bayezid (Koyunbaba) Köprüsü'nün kitabesinde “Dünya ibret sahiplerinin nazarında hayr ve geçit köprüsüdür. Yaratıklar için devamlı hayat ve sevinçte imkânsızdır.” yazmaktadır (Tunç 1978).

3.9. Tarihi Ali Fuat Paşa (II. Bayezid) Köprüsü / Sakarya

Görsel 27- Tarihi Ali Fuat Paşa (II. Bayezid) Köprüsü ve Kitabesi

Sakarya İli, Geyve İlçesi, Sakarya Nehri üzerinde bulunan köprü 12 kemerli olup, 205 metre uzunluğunda, 5,5 m genişliğindedir. Sultan II. Bayezid Han tarafından 1495 tarihinde Mimar Mühendis Fakir Abdullah'a yaptırılan köprünün 35 m. lik orta kısmında bulunan 2 adet kemeri ve köprü girişinde bulunan 1 adet kemeri günümüzde yıkılmış halde bulunmaktadır. Bu bölümlere 1949 yılında çelik konstrüksiyon yapılarak, köprü araç trafiğine açılmıştır. Günümüzde araç trafiği altında olmasının da etkisiyle köprüde hasarlar bulunmaktadır.

Namazgahı da bulunan köprünün kitabesinde “Şifa-ül Kulüp Lika-ül Mahbub” kalplerin şifa bulması sevgililerin birbirine kavuşmasına bağlıdır, yazmaktadır (Tunç 1978).

3.10. Tarihi Büyükçekmece Köprüsü/İstanbul

Görsel 28- Tarihi Büyükçekmece (Kanuni Sultan Süleyman) Köprüsü

Köprü Büyükçekmece İlçesinde, geçmişte Marmara Denizi'nin bir koyu olan ve sonradan lagün biçiminde oluşumunu tamamlayan Büyükçekmece Gölü üzerinde inşa edilmiştir. 638,53 m uzunluğunda ve 7,25 m genişliğindeki köprü; en yüksek noktasındaki orta kemerinden iki yöne eğimli dört köprünün, göl içinde büyük boyutlu moloz taşlar kullanılarak inşa edilmiş üç ada üzerindeki bağlantı döşemeleriyle birbirine bağlandığı ve tek köprü haline getirildiği bir mimari yapıdır.

Kanuni Sultan Süleyman'ın son seferi olan Zigetvar Seferi hazırlıkları sırasında, 1563 yılında başlayan köprünün inşaatı, padişahın vefatı sonrasında 1567/1568 yılında oğlu Sultan II. Selim döneminde tamamlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda baş mimarlık görevinde bulunmuş olan Mimar Sinan'ın inşa ettiği köprüler arasında, üzerinde imzasının yer aldığı tek eser, Tarihi Büyükçekmece Köprüsüdür (Tunç 1978).

Görsel 29- Büyükçekmece köprüsü dördüncü bölümünde bulunan karşılıklı iki kitabe

Görsel 30- Tarihi Büyükçekmece Köprüsü'ne ait kitabelerden ilki

Cumhuriyet döneminde ilk kez yayımlanan kitabelerin Halim Baki Kunter tarafından yapılan çevirisi:

“Abdullah oğlu Yusuf’un eseridir. Tanrı ona bizzat çalışanlara mağfiret etsün. Bu güzel köprünün ve değerli geçidin temelini Allah taâlânın rızası için Selim Hân’ın oğlu Sultan oğlu Sultan, Sultan Süleyman Hân attı. (Yarabbi onu sırat ve mizânın tehlikesinden koru!) Bunu miteakip merhum mağfur deni dünyadan canibi rahmet ve Cennete intikal etti. Sonra en büyük sultan, Ulu Hâkan Arab ve Acem’in meliklerinin efendisi, dünyada ve âhirette Allâhın gölgesi ve Sultan Osmanın oğlu Sultan Orhanın oğlu Sultan Muradın oğlu Sultan Bayezidin oğlu Sultan Mehmedin oğlu Sultan Muradın oğlu Sultan Mehmedin oğlu, Sultan Bayezidin oğlu Sultan Selimin oğlu Sultan Süleymanın oğlu Sultan oğlu Sultan Selim onun tahtı saltanatına calis oldu ve 975 senesinde o köprüyü tamamladı. Zamanın sonuna kadar devletini ebedi kılsın ve saltanatı idame etsin. Tanrı Kur’an hürmetine ikisinin hayratlarını kabul etsin. Bu kitabeyi Derviş Mehmed yazdı.” Şeklinde dir (Avşin ve Bilgiç 2023).

Görsel 31- Tarihi Büyükçekmece Köprüsü'ne ait kitabelerden ikincisi

Köprünün Selim II zamanında tamamlanmış olduğunu belirten mansap yönündeki üç satırlık kitabe metni ise Halim Baki Kunter'in aktarımıyla;

“Lâ İlâhe ill ‘ Allâh Mehammed Rasûl ‘Allâh (Hazret-i Sultan Süleyman kim ana) – (Şâhrâh ola Sırat-ı müstakim) – (Başladı bu cisri olmadı temâm) (Kıldı azm-i sûyi Cennat-ün- na'im- (Geldi anı zıll-i Hakk Sultan Selim) – (Etdi tekmil oldu bir cisri- azim) (Dedi târihin Hüdayi ol zaman) – (Yapdı âb üzre bu cisri Şeh Selim) Bu kitabeyi Derviş Mehmed yazdı.” şeklindedir (Avşin ve Bilgiç 2023).

3.11. Tarihi Ekmekçiöğlü Ahmet Paşa (Tunca) Köprüsü /Edirne

Görsel 32- Tarihi Ekmekçiöğlü Ahmet Paşa (Tunca) Köprüsü Mansap Cephesi

Edirne ilinde, Tunca nehri üzerinde yer alan köprü, Osmanlı Padişahı I. Ahmeddönerinde, Defterdar Ekmekçiođlu Ahmet Paşa tarafından 1607-1615 yılları arasında yapılmıştır. 136.30 m. uzunluğunda, 6.90 m. genişliğinde olan 12 kemerli köprüde, 5 adet hafifletme gözü bulunmaktadır. Osmanlı Dönemi eseri Tunca Köprüsü'nün kitabe metni ise Şair Kami tarafından kaleme alınmış olup, mermere işlenerek kitabe köşkü içine yerleştirilmiştir. Kitabe metni;

“Ekmekçi Zade Ahmed Paşa-i kamkarı
Bu devlet içre defterdar oldu on sekiz yıl
Toldurdi Tunca nehrin bi şüphe sim ü zerle
Maksudu bir du'adır ancak gelüp geçenden
Kami didi esas-ı müstahkemine tarih
Kad büniye fi sene 1607
Hayratını görenler itmezmi hayr ile yad
Ba haşmet-i vezaret ba devlet-i Hüda dad
Bu cıs-r-i bi adili li 'llah itti bünyad
Layık budur ki sende ruhunu idesin şad

Zibende rah-ı gülşen bu cıs-r-i Ahmed abad Reseme fi sene 1704” şeklindedir (Tunç 1978).

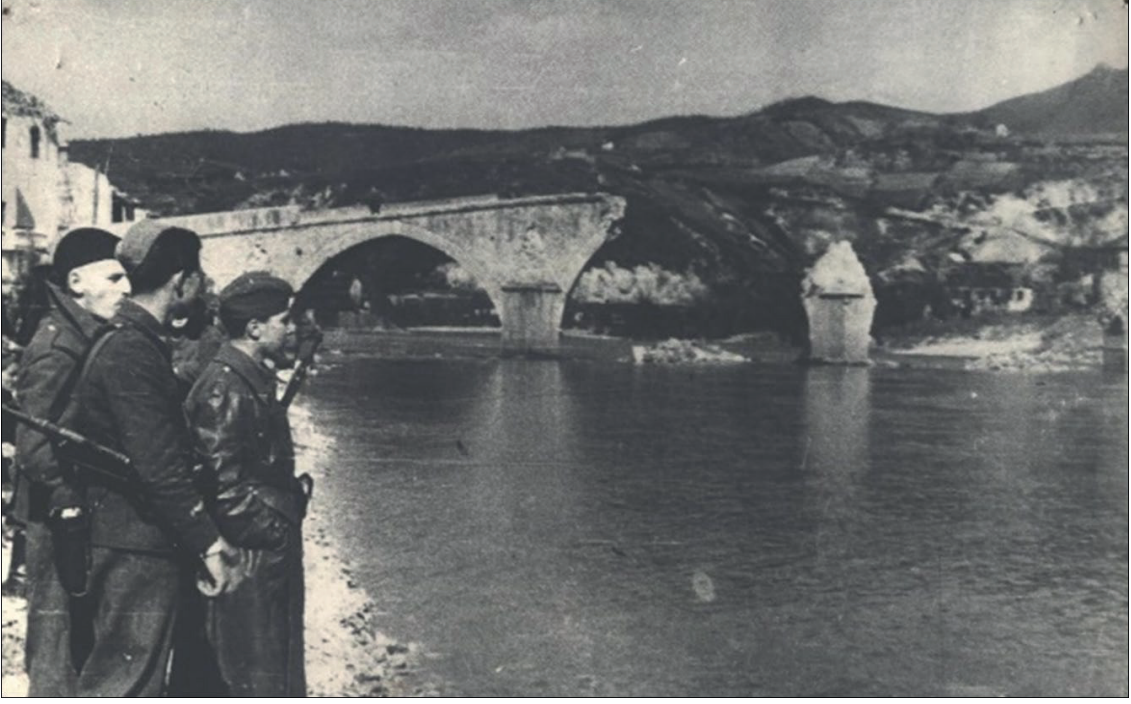
Görsel 33- Tarihi Ekmekçiođlu Ahmet Paşa (Tunca) Köprüsü'ne ait kitabe köşkü

3.12. Tarihi Konjic Köprüsü / Bosna Hersek

Görsel 34- Tarihi Konjic Köprüsü Memba Cephesi (II. Dünya Savaşı Öncesi)

Bosna Hersek’de, Saraybosna’da, Neretva Nehri üzerinde bulunan, 86.20 m. uzunluğunda ve 5.35 m. genişliğindeki 6 kemerli Tarihi Konjic Köprüsü, 19. Osmanlı Padişahı Sultan IV. Mehmet’in saltanatı sırasında 1682 yılında inşa edilmiştir. Köprüye gelen suyun ayaklara zarar vermeden kemer içlerinden düzgün bir şekilde geçebilmesi amacıyla sel-yaranları memba tarafında üçgen formda, yarım üçgen piramidal külahlı, mansap tarafında ise altıgen formda ve yarım altıgen piramidal külahlı olarak inşa edilmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında, 3 Mart 1945 tarihinde Alman piyadelerinin geri çekilmesi esnasında yapılan bombardıman sonucu 6 kemeri olan köprünün dört adet kemeri yıkılmıştır. Sağlam kalan kemerlerinin üzerine ilk önce geçişi sağlamak için ahşap konstrüksiyon ilave edilmiş, daha sonra ise yapılan müdahalelerle sağlam kalan iki kemerde yıkılarak, köprünün sağlam kalan ayakları üzerine 1967 yılında beton tabliye eklenerek, köprü araç trafiğine de açılmıştır.

Görsel 35- Tarihi Konjic Köprüsü memba cephesi (II. Dünya savaşı sırasında)

Görsel 36- Tarihi Konjic Köprüsü Mamba Cephesi 1967 yılı

2008 yılına kadar ayaklar üzerine eklenmiş olan çelik konstrüksiyon ve beton tabliye üzerinden köprüden geçiş sağlanmıştır. İnşa edildiği yıllarda, nehir üzerindeki tek geçiş noktası olması nedeni ile stratejik açıdan büyük öneme sahip olan Tarihi Konjic Köprüsü'nün restorasyonu; Karayolları Genel Müdürlüğü'nün teknik danışmanlık ve kontrollüğünde yapılarak, 2011 yılında tamamlanmıştır (Avşin, Yılmaz ve Partal 2021)

Görsel 37- Tarihi Konjic Köprüsü Restorasyon Çalışması (2009)

Görsel 38- Tarihi Konjic Köprüsü (restorasyon sırasında)

Görsel 39- Tarihi Konjic Köprüsü (restorasyon sonrası 2011 yılı)

Köprünün kitabe metni günümüze ulaşmamış olduğu için, kitabe köşkü üzerine Sultan IV. Mehmet'in tuğrası ile köprüyü 1682 yılında yaptırmış olduğunu ifade eden Türkçe ve Boşnakça bir metnin yazılı olduğu mermer ayna taşı yerleştirilmiştir.

3.13. Tarihi Meriç (Abdülmecit) Köprüsü / Edirne

Görsel 40- Tarihi Meriç (Abdülmecit) Köprüsü

Meriç nehri üzerinde yer alan Tarihi Meriç Köprüsü, Osmanlı Padişahı Sultan Abdülmecid döneminde 1842-1847 yılları arasında yaptırılmıştır. 222.30 m uzunluğunda, 7,70m genişliğinde olan 12 kemerli köprüde, 11 adet hafifletme gözü bulunmaktadır.

Köprünün ortasında memba cephesinde seyir terası ve tam karşısında mansap cephesinde kitabe köşkü bulunmaktadır. Köprü yapı malzemesi olarak küfeki taşı kullanılırken, kitabe köşkü iç döşemesi ve merdivenlerinde mermer kullanılmıştır.

Görsel 41- Tarihi Meriç (Abdülmecit) Köprüsü'ne ait kitabe köşkü ve kitabe

Tavanında renkli kalem işleri ile yapılmış bina, kasırlar ve bahçe resimleri görülmektedir. Resimler Edirne Sarayı'na ait yapıları ve bahçeleri tasvir etmektedir. Tavanında renkli kalem işleri ile yapılmış süslemeler de yer almaktadır. Kitabe Köşkü, mermer sütunlar üzerinde yükselmiş ve üzeri tonoz ile örtülmüştür. Alınlığın yanlarında padişahlık armaları bulunmaktadır (Çulpan 1975).

4. Sonuç

Yapılan arşiv çalışmaları ve literatür taramaları sonucunda; Tarihi Köprülerin bazılarının inşa kitabesinin hiç olmadığı, bazılarının ise hem ilk inşa kitabesinin hem de onarım kitabesinin olduğu ve günümüze ulaşabildiği görülmüştür. Ancak Mersin İlindeki, Silifke Köprüsü ve Sakarya İlindeki, Sangarios Köprüsü'nde olduğu gibi bazı köprülerin kitabeleri günümüzde köprü üzerinde bulunmamakla birlikte, kitabenin varlığı, yeri, malzemesi gibi bilgilere otantik ve güncel kaynaklardan ulaşılmaktadır. Adana Taşköprü de olduğu gibi bazı köprülerin kitabelerinin ise köprü üzerinden alınarak müzelere taşındığı anlaşılmıştır. Ancak müzelerde bulunan kitabelerin günümüzde tamamının okunamamış olması ve bu nedenle tarihi eserle ilişkilendirilememesi nedeni ile de köprünün kitabesinin bulunmadığı düşünülmektedir.

SIRA NO	KÖPRÜNÜN ADI / İLİ	YAPIM YILI	KİTABENİN KONUMU	KİTABENİN MALZEMESİ
1	ÇAVDARHİSAR / KÜTAHYA	MS. 157	KORKULUK	MERMER
2	CENDERE / ADIYAMAN	MS. 193-211	KORKULUK/SÜTUN	TAŞ
3	MALABADI / DIYARBAKIR	1147	TEMPAN DUVARI	TAŞ
4	TEKGÖZ / KAYSERİ	1202	TEMPAN DUVARI	MERMER
5	AKKÖPRÜ / ANKARA	1222	TEMPAN DUVARI	MERMER
6	HIDIRLIK / TOKAT	1250	KİTABELİK	MERMER
7	GÖRMELİ (ALA) / KARAMAN	1305	TEMPAN DUVARI	TAŞ
8	KOYUNBABA / ÇORUM	1484	KİTABELİK	MERMER
9	ALİ FUAT PAŞA / SAKARYA	1495	KİTABELİK	MERMER
10	BÜYÜKÇEKMECE / İSTANBUL	1568	KİTABELİK	MERMER
11	TUNCA / EDİRNE	1615	KİTABE KÖŞKÜ	MERMER
12	KONJIC / BOSNA HERSEK	1682	KİTABELİK	MERMER
13	MERİÇ / EDİRNE	1847	KİTABE KÖŞKÜ	MERMER

Görsel 42. Çalışma Kapsamında Ele Alınan Tarihi Köprülere Ait Kitabe Bilgileri

Kitabe dışında köprünün yapım dönemi hakkında bilgi veren en önemli bir diğer kaynak ise köprüde bulunan süsleme ve kabartmalardır. Türkiye’deki Roma ve Doğu Roma Dönemi Köprülerin çoğunda günümüzde kitabe bulunamamasına rağmen, haç kabartması görülen çok sayıda tarihi köprü bulunmaktadır. Kitabeleri olmayan köprülerde yapım dönemi hakkında daha kapsamlı çalışma yürütülmesi, otantik ve güncel kaynakların taranması, müzelerde bulunan yazıtların incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle tarihi kitabeler koruma çalışmalarında köprüler için önemli bir veri kaynağıdır. Türkiye’deki Tarihi Köprülerin kitabelerinin; köprü üzerinde bulunduğu konumlar, yapım malzemesi, satır sayısı incelendiğinde de genel olarak dönemsel farklılıklar görülmektedir.

- Türkiye’deki Roma, Doğu Roma ve Selçuklu Dönemi taş köprülerinin kitabeleri genellikle köprünün önemine göre taş veya mermerden, Osmanlı Dönemi taş köprülerinin ise genellikle mermerden yapılmıştır.

- Roma, Doğu Roma Dönemi ve Selçuklu Dönemi’ne ait köprü kitabelerinin genellikle tempa duvarı ve babataşı üzerinde veya korkuluk üstündeki taş sırası içinde yer aldığı, Erken Dönem ve Geç Dönem Osmanlı eseri köprülerin kitabeleri arasında ise diğer bütün sanat akımlarında olduğu gibi mimari ve düşünce gelişimine paralel olarak bazı farklılıklar bulunduğu, ancak çoğunlukla Osmanlı Dönemi köprü kitabeleri için özel bölümler tasarlandığı görülmüştür.

- Erken Dönem Osmanlı Köprülerinde kitabeler kitabelik olarak adlandırılan bölüm içerisine konumlandırılırken, 16. yy. dan itibaren Osmanlı Devleti’nin gelişimi ile birlikte köprü kitabeleri; köprü üzerinde döşemeden biraz dışarı çıkmış ve uzaktan algılanabilir şekilde süsleme, bezeme ve kabartma öğeleri bulunan özel kitabe köşkleri içine yerleştirilmiştir.

• Roma, Doğu Roma Dönemi Köprü kitabelerinin satır sayısı incelendiği zaman ise 5 ve daha fazla satırdan, Selçuklu ve Osmanlı Dönemi köprü kitabelerinin ise genellikle 5 satırdan daha az satırdan oluştuğu görülmüştür.

Tarihi Köprülerin gelecek kuşaklara sağlam ve özgün bir şekilde korunarak aktarılabilmesi için mimar, inşaat mühendisi, malzeme uzmanı, sanat tarihçisi, arkeolog vb. meslek grupları ile birlikte çalışılması ve öncelikli olarak restorasyon uygulama projelerinin doğru hazırlanması gerekmektedir. Proje çalışmaları kapsamında yer alan restitüsyon verilerine dayanak oluşturmak amacı ile köprülerin kitabelerinin detaylı olarak incelenmesi ve restorasyon çalışmaları sırasında özgün kitabelerin konservasyon işlemlerinin konusunda uzman kişiler tarafından yapılması da de büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Avşin, A. (2020). *Tarihi Köprülerin Korunmasında Özgünlük Ölçütünün Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Müh. Mim. Fakültesi, Mimarlık Bölümü.

Avşin, A. ve Bilgiç, U. (2023). “Mimar Sinan’ın Biyografileri ve Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Büyükçekmece Kanuni Sultan Süleyman Köprüsü Onarımları”. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, *Sanat Tarihi Dergisi* s. 2, c. 32.

Avşin, A. vd. (2021). “Bosna-Hersek’in Konjic Şehrinde Yer Alan Osmanlı Dönemi Eseri Tarihi Konjic Köprüsü’nün Rekonstrüksiyon Çalışmaları”, *II Uluslararası Osmanlı İzleri Sempozyumu*, Trakya Üniversitesi.

Çulpan, C. (1975). *Türk Taş Köprüleri, Orta Çağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*, TTK Yayınları, Ankara.

Duran, R. (2001). *Selçuklu Devri Konya Yapı Kitabeleri*. Ankara Türk Tarih Kurumu.

İlter, F. (1978). *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri*. Bayındırlık Bakanlığı, Karayolları Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Özkurt, K. ve Tüfekçioğlu (2009). “Abdülhamit. Türk İslam Sanatında kitabeler”.

Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi 7(14), 275-295.

Tunç, G. (1978). *Taş Köprülerimiz*. Karayolları Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Karayolları Genel Müdürlüğü Arşivi, 2024

<https://kahtaturizmdanismaburosu.ktb.gov.tr/TR-150101/cendere-koprusu.html>.

(erişim 06.08.2024)

